

К.М. Левківський, професор, заступник директора Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

***Інформаційно-наукове забезпечення навчального процесу
на сучасному етапі.***

Формування єдиного науково-інформаційного простору, створення інформаційних ресурсів, інтеграція у європейський і світовий інформаційний простір важливе завдання бібліотек вищих навчальних закладів.

Який же стан бібліотек на сьогодні?

Матеріально-технічна база бібліотек

Бібліотечна мережа вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації в Україні нараховує 236 бібліотек. Вони відносяться до 12 міністерств та 8 відомств. Найбільша мережа бібліотек Міністерства освіти і науки молоді та спорту України – 129, Мінагропрому – 20, Мінохорони здоров'я – 15.

Матеріально-технічна база бібліотек:

- площа – 380.832 кв.м,
- кількість абонементів – 725,
- кількість чит. залів/місць – 983/61.805,
- кількість обчислювальної техніки – 4.142 одиниці.

У бібліотеках ВНЗ працює 7.455 бібліотечних працівників. З них: з вищою освітою – 5.490 осіб,

- зокрема, з вищою бібліотечною – 2.373 особи. За стажем роботи:
- до 5 років – 2.114 осіб,
- від 5 до 15 років – 2.195 осіб,
- понад 15 років – 3.146 осіб.

Зміни в системі вищої освіти, нові форми організації і функціонування вищих навчальних закладів вимагають перегляду структури бібліотек, їх взаємодії з іншими підрозділами університетів, академій та інститутів. У зв'язку зі вступом до Болонського процесу виникає необхідність підготовки конкурентоспроможних фахівців, забезпечення найвищого рівня інформаційного супроводу навчального процесу та вимагає посилення наукової складової бібліотечних фондів.

За станом на 01.01.2012 року книжковий фонд бібліотек нараховує 117.166.393 примірники, з них україномовної літератури – 28.722.072 прим. За минулий рік до бібліотек ВНЗ надійшло 2.865.698 прим., з них україномовної – 2.101.982. Читачів за єдиним обліком – 1.890.760 осіб, обслуговувалось всіма структурними підрозділами 5.795.977 осіб. Всього книговидача склала 126.231.638 примірників.

Аналіз надходжень навчальної літератури до бібліотек за останні 5 років показав, що 40% бібліотечного фонду поповнюється за рахунок держзамовлень Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 10% літератури надходить за Програмою соціально значущих видань (це, в основному, твори українських класиків, енциклопедичні видання, словники), решта – за рахунок коштів вищих навчальних закладів, спонсорів.

Значний внесок МОНмолодьспорту України та НМБК у вирішення проблем бібліотек ВНЗ

У листах на адресу керівництва ВНЗ за підсумками щорічних науково-практичних конференцій та засідань НМБК обговорювались найбільш болючі питання діяльності бібліотек по забезпеченню навчально-виховного та наукового процесів. Серед них :

- обмежене фінансування на придбання нової навчальної та наукової літератури, у т.ч. періодичних видань;
- забезпечення усучаснення бібліотечної діяльності необхідною кількістю ПК, ліцензійними бібліотечними програмами та програмними продуктами;
- забезпечення доступу до електронних бібліотек, мережі Інтернет тощо;
- забезпечення фахового обслуговування функціонування бібліотечної локальної мережі та комп'ютерної техніки;
- питання соціального захисту всіх категорій бібліотечних працівників (додаткові відпустки по колдоговору, доплати та заохочення відповідно до діючого законодавства);
- забезпечення нормальних умов праці;
- необхідність поліпшення матеріально-технічної бази бібліотек, забезпечення зберігання бібліотечних фондів, дотримання норм наявності посадкових місць в читальних залах, відсутність технічних засобів для санітарної обробки приміщень та книжкових фондів, обов'язкового введення в режим роботи бібліотеки проведення санітарних днів і т. ін.

Нарада МОНмолодьспорту України у Дніпропетровську та наступний лист до ректорів ВНЗ підсилили цю вимогливість, ще раз підкреслили необхідність приділення бібліотекам більшої уваги, накреслили першочерговість завдань з оснащення бібліотек сучасними технічними засобами на шляху входження до єдиного інформаційного простору відповідно до задекларованих принципів Болонського процесу.

Фінансування

Щорічно поповнення фонду здійснюється шляхом придбання літератури як за рахунок бюджетних коштів, так і отримання дарчої літератури від кафедр, читачів, авторів, безкоштовного книгообміну між бібліотеками і спонсорів (наприклад, бібліотекою Уманського аграрно-технічного університету за рахунок спонсорів придбано документів на суму 5.404 грн., Державного педагогічного університету – 11 тис. грн., бібліотеці Кам'янець-Подільського державного університету подаровано 3 600 прим., на суму 42 7884 грн.).

Але, на жаль, ще і сьогодні абсолютна більшість бібліотек обмежена в коштах на придбання необхідних підручників, навчальних посібників, монографій, вітчизняних та зарубіжних періодичних видань.

Так, за кошти, які виділяються на комплектування, бібліотеки ВНЗ закупають менше 50% необхідної літератури.

Внаслідок обмеженого фінансування бібліотекою Кам'янець-Подільської державної аграрно-технічної академії отримано на 800 прим. менше, ніж планувалось.

Бібліотека Хмельницького університету управління і права передплатила лише 7 назв газет, та 35 назв журналів (у 2004 році - отримували 21 назву газет та 72 назви журналів).

Обмежене фінансування, труднощі тендерних процедур на закупівлю книжкової продукції унеможливають 100 % забезпечення студентів підручниками з кожної дисципліни (1 підручник на 3 студенти) відповідно до умов ліцензування ВНЗ (Наказ МОН № 847 від 24.12.2003 р.).

У значній кількості бібліотек формуванню бібліотечних фондів згідно з профілем навчального закладу, забезпеченню літературою навчального наукового процесів значно сприяють підручники, які безкоштовно передаються бібліотекам спонсорами.

Дуже різняться середні показники витрат окремих ВНЗ на придбання літератури на 1 студента. Якщо у бібліотеках Одеських: Національного ун-ту, Медичного ун-ту. Юридичної акад., Таврійського нац. ун-ту – ця цифра складає близько 30 грн., в НБ КНУ – 14 грн., то в бібліотеках Горлівського держ. пед. інституту іноземних мов, Донецької держ. музичної академії – 7 грн., а у бібліотеках Мелітопольського пед. університету, Одеської академії будівництва та архітектури – всього 3 грн.

Ще і досі у ВНЗ не вирішена проблема передачі бібліотекам певної кількості підручників і навчальних посібників (та їх електронних версій), що вийшли друком у типографії ВНЗ.

Обслуговування користувачів

Бібліотеки постійно працюють над покращенням системи обслуговування читачів.

Так, в бібліотеці Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету відкрито багатофункціональний зал ім. В.О.Сухомлинського на 100 місць, призначений для проведення ділових зустрічей, навчальних занять аспірантів, наукових заходів та самопідготовки студентів; в б-ці Вінницького торгово-економічного інституту - читальний зал періодичних та методичних видань.

Покращенню обслуговування сприяють відкриті комп'ютерні класи з безкоштовним доступом до мережі Інтернет, через електронні каталоги (понад 160 б-к створили електронні каталоги): Київський націон. ун-т імені Т. Шевченка, Запорізький націон. техн. ун-т. Запорізький націон. ун-т, Запорізька держ. інженерна акад., Таврійський націон. ун-т (Сімферополь), Сум. держ. ун-т, Львівський націон. ун-т, Миколаївський держ. ун-т, Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т, Херсонський аграрний ун-т, Одеський націон. ун-т, НТУУ «КПІ», Львівський націон. ун-т, ХНУ, Націон. ун-т.

Заняття з «Основ інформаційної культури студентів»

Зростаюча кількість ПК потребує інформаційно грамотних користувачів. Ця необхідність постійно наголошувалась в листах на ім'я ректорів від керівництва Науково-методичної бібліотечної комісії МОНмолодьспорту України. Але це питання вирішується дуже повільно.

В деяких бібліотеках заняття проводяться епізодично і активна робота з першокурсниками проводиться тільки під час чергування в залі каталогів (б-ка Східноукраїнського нац. ун-ту, м. Луганськ).

Б-ка Подільської державної аграрно-технічної академії (м. Кам'янець-Подільський) в останні роки також позбавлена можливості проведення ББЗ і тому проводить консультації біля каталогів і картотек.

У зв'язку з тим, що питання введення (як обов'язкових) до навчальних планів занять з «Основ інформаційної культури» не вирішено, то в різних ВНЗ вони проводяться по різному.

Наприклад:

б-кою Укр. держ. акад. залізн. транспорту проводились заняття із студентами-дипломниками;

б-кою Національного аграрного ун-ту (м. Київ) проведені бесіди для окремих груп магістрів (екологів, агрохіміків, економістів);

б-кою Уманського держ. пед. ун-ту проведено 16 годин бібліографічних занять для першокурсників;

б-кою Рівненського держ. гуманітарного ун-ту для студентів 1-х курсів всіх факультетів стаціонару та заочного відділення проведено 40 годин;

б-кою НУ «Острозька академія» у «Вступі до університетських студій» – 4 год. для всіх першокурсників;

б-кою Нац. акад. образотворчого мистецтва і архітектури (м. Київ) для студентів 1-х курсів довідкового апарату прочитано 9 годин;

б-кою Хмельницького гуманітарно-педагогічної академії для студентів 1-х курсів проведено 66 занять з основ бібліотечно-інформаційної грамотності.

Впровадження комп'ютерних технологій

Бібліотеки продовжували впровадження технології штрих-кодування у процеси обслуговування користувачів:

в автоматизованому режимі почали обслуговувати користувачів бібліотеки Сумського держ. ун-ту;

в бібліотеці Кам'янець-Подільського держ. університету студенти першого курсу фізико-математичного факультету також отримали читацькі квитки із штрих-кодами;

в бібліотеці Полтавського ун-ту споживчої кооперації України здійснено штрих – кодування всього фонду абонементу навчальної літератури.

Поступово в електронну форму переводяться систематичні картотеки статей та тематичні картотеки.

Продовжується розпочата у минулі роки робота із створення електронних бібліотек в бібліотеках (приклади): Сумського держ. ун-ту, Тернопільського нац. екон. університету, Полтавського нац. технічного ун-ту, Полтавського ун-ту споживчої кооперації України, Кам'янець-Подільського держ. ун-ту, Кременчуцького держ. політехнічного ун-ту та ін.

Великий обсяг роботи проведено бібліотеками по створенню та удосконаленню власних web-сторінок. Так, власний сайт створено бібліотекою СумДПУ, бібліотекою Української академії банківської справи та ін.

Комп'ютерний парк бібліотек ВНЗ України упродовж 2012 року зріс на 745 одиниць і складає загалом 4.142 ПК. Найбільшу кількість (понад 80 і більше)ПК мають бібліотеки Київського нац. ун-ту, Київських нац. торгово-економ, та економічного ун-тів, НТУУ «КПІ», Донецьких нац. ун-ту та

економіки і торгівлі, Львівський, Одеський і Харківський нац. ун-тів, Чернівецький нац. ун-ту та ін.

Але значна кількість комп'ютерної техніки застаріла, має від 50% до 80 % зношеності, машин нового покоління явно недостатньо (Одеська, Донецька, Київська, Львівська, Харківська Зони).

Для створення та повноцінного функціонування електронних каталогів, електронних баз даних, інформаційного обслуговування користувачів бібліотеками ВНЗ використовуються до 10 різних ліцензійних бібліотечних програмних продуктів – УФД/Бібліотека, IPBIC, UNILIB, MARC, LIBER, ALEPH та інші.

19 бібліотек ВНЗ різних систем та відомств користуються власними розробками програмістів своїх обчислювальних центрів (ДонНУ, Дрогоб. пед ун-т, Житом, агро-економ. ун-т, Запор, держ. інж. акад-я, Кременч. Політ ун-т, ЛНУ, Хар. юрид. акад, та ін.).

У 2012 році придбано програмне забезпечення

- «IPBIC» з необмеженою кількістю робочих місць та Web-технологіями придбано для бібліотек Української інженерно-педагогічної академії(м. Харків) Харківської філії Української академії банківської справи, Дніпропетровської держ. медичної академії;

- «УФД/Бібліотека» – для бібліотеки Харківського держ. медичного університету.

З 2006 р. почалось освоєння і впровадження автоматизованої системи «УФД/Бібліотека» в бібліотеках Української академії друкарства, НТБ НУ "Львівська політехніка", а в бібліотеці Дніпропетровського держ. ін-ту фізичної культури і спорту (вже розпочато формування електронного каталогу, введено друковані видання, отриманні у 2005-2006 роках також створюється електронна картотека статей).

Однак, через відсутність у структурі бібліотек відділів автоматизації, інженерів-програмістів, деякі бібліотеки відчували певні труднощі.

На жаль, ще є бібліотеки, які якщо і мають незначну кількість комп'ютерів, але і досі не забезпечені бібліотечним програмним продуктом, тобто не мають можливості навіть розпочати роботу по запровадженню комп'ютерних технологій в практику своєї діяльності.

Скрутне становище з кадровим забезпеченням

Підготовка та перепідготовка кадрів, що здійснюється на державному рівні, не задовольняє бібліотечні потреби не тільки в кількісному, але і в якісному відношенні. Університети та інститути культури в підготовці цих фахівців не дуже зацікавлені. Молоде поповнення приходить до бібліотек без особливої охоти, бо робота вважається не престижною, оплачується гірше, ніж у фірмах чи в торговельній мережі.

НМБК та Зональні (обласні) методичні центри проводять науково-практичні конференції, наради, тематичні та практичні семінари, семінари-тренінги, круглі столи, різні школи обміну досвідом роботи та інші заходи з підвищення кваліфікації всіх категорій працівників. Але це не знімає проблеми.

Соціальний статус бібліотечного працівника страждає і від того, що на місцях не виконуються рішення, прийняті на державному рівні стосовно

- встановлення надбавок і доплат;
- надання щорічних додаткових відпусток; матеріальної допомоги, в тому числі на оздоровлення;
- преміювання (за результатами роботи);
- дотримування вимог нормативів охорони праці, забезпечування проведення щорічних профілактичних медичних оглядів персоналу бібліотеки .

(підстава: – Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298; Лист МОН України від 11.03.1998р. №1/9-96.

Через плинність кадрів, низьку зарплату недоукомплектована бібліотечними працівниками бібліотека Київського ун-ту театру, кіно і телебачення; через відсутність необхідної кількості працівників в бібліотеці Миколаївського держ. ун-ту є проблема створення відділів автоматизації та культурно-просвітницької роботи; в бібліотеці Буковинської мед. академії 30% штату пенсійного віку).

Відкриваються нові ВНЗ, але всупереч вимогам акредитації та Закону про вищу освіту - ці заклади не дуже піклуються про створення повноцінної бібліотеки.

Останнім часом може стати модним призначення на посаду директора бібліотеки «остепененого» науковця, престижно мати директором канд. або навіть доктора наук. Але якщо ця людина працювала в далекій від бібліотечної галузі, знайома з діяльністю цього складного структурного підрозділу тільки як користувач, не знає його зсередини – то окрім шкоди (і роботі, і колективу) такий «підсилювач» не принесе.

НМБК. Зональні(обласні) метод. центри

Значний внесок в координацію діяльності бібліотек, допомогу Науково-метод. бібліотечній комісії (НМБК) МОНмолодьспорту України в реалізації державної політики у галузі освіти, сприянні подальшому удосконаленню усіх напрямків інформаційної та бібліотечно-бібліографічної роботи надають Зональні та Обласні методичні об'єднання, які діють в усіх регіонах України відповідно до Наказу МОНУ від 20.01.2005 р. № 27.

Найбільш активно працюють Зональні об'єднання Києва, Харкова, Донецька, Півдня України. На жаль, обмежені фінансові можливості значно ускладнюють їх діяльність. Для плідної роботи необхідні кошти на проведення нарад, здійснення виїздів у бібліотеки; для вирішення нагальних питань необхідні засоби зв'язку (поштові відправлення, електронна пошта, факс).

Секції НМБК

Завдання серйозні, бажання зробити потрібну справу – великі, а можливостей обмаль. Спільну справу, проблеми треба обговорювати безпосередньо з працівниками бібліотек на робочих місцях, а для цього треба мати можливість поїхати в інше місто, заплатити за готель, чи, у крайньому разі, поспілкуватись через міжміський зв'язок. А керівництво ВНЗ на цих витратах для бібліотечних працівників економить.

Робота членів науково-методичної бібліотечної комісії та голів її секцій ведеться на голому ентузіазмі, не оплачується, керівництвом ВНЗ фінансово не підтримується і не заохочується.

Рідкісні фонди

У фондах бібліотек зберігаються унікальні видання минулих століть, іменні колекції та зібрання відомих діячів науки, прижиттєві видання класиків світової та української науки і літератури. Найбільші фонди знаходяться у бібліотеках Львівського, Одеського, Київського, Харківського, Ужгородського, Таврійського, Чернівецького нац. університетів та ін.

Наприклад, фонди стародруків, рідкісних видань та рукописів НБ Одеського нац. ун-ту, та частково (134 найменування) бібліотеки Донецького нац. ун-ту економіки і торгівлі внесені до Державного реєстру національного культурного надбання. Зараз готують такі документи і інші бібліотеки.

При бібліотеках створюються музеї (Музей рідкісної книги імені Г.П. Васильківського Ніжинський пед. ун-т), відділи, сектори рідкісної книги. На жаль, не всі бібліотеки мають належні умови для зберігання цих документів, знаходяться вони у непристосованих для цього приміщеннях, відсутні спеціальні стелажі, системи автоматичного регулювання клімату, а також копіювальна техніка для оцифрування і сканування документів і т. ін.

Потребують термінового капітального ремонту (як пам'ятки архітектури) приміщення бібліотек Харківського і Одеського нац. університетів.

Відсутність необхідної комп'ютерної техніки не дозволяє бібліотекам створювати бази даних рідкісних і цінних видань. Наприклад, лише 40% бібліотек Донецької Зони готові до створення таких баз даних.

Комплектування фонду профільними **електронними документами** (наукова та навчальна література, періодичні видання, методичні посібники тощо) позитивно позначається на забезпеченості навчального і наукового процесів; понад 170 б-к створили ЕК (електронні каталоги), це: Запорізький націон. технічний, Держ. мед. ун-ти, Запорізька держ. інженерна акад., Національний медичний ун-т (м. Київ), Націон. акад. держ. податкової служби (м. Ірпінь), Севастопольський націон. технічний ун-т; Київський націон. ун-т ім. Т.Шевченка, Ужгородський, Одеський, Харківський нац. ун-ти, Харк. нац. ун-т радіоелектроніки, НТУУ «КПІ», НУ «КМА», Київськ. нац. мед. ун-т, Рівненськ. гуманітарний ун-т, Сумськ. аграрн. ун-т, Буковинська мед. акад.(м. Чернівці), Кам'янець-Подільського і Сумського ун-тів та багато ін.

Певна увага приділялась поповненню фондів на магнітних носіях.

За 2011 рік у фонди бібліотек надійшло 7.652 одиниці і загальний фонд по Україні на січень 2012 року становить 57.202 документів (2011 рік – 49.550).

Збільшились показники використання електронних видань, так, на 1 січня 2012 року вони склали 508.350 прим. Наприклад, якщо у бібліотеках Львівського об'єднання у 2010 році було видано 1.713, то у 2011 році – 7.972.

Найбільшим попитом користувались придбанні електронні бази даних УРЖ «Джерело» серії «Природничі науки. Медицина», «Соціальні та гуманітарні науки», «Мистецтво», «Техніка»; «Ліга –Закон»; «Ліга-Еліт» та інші.

Комп'ютерні класи з доступом до мережі Інтернет є у бібліотеках Київськ. націон. ун-ту ім. Т. Шевченка, Запорізьк. націон. техн. ун-ту, Запорізьк. націон. ун-ту, Запорізьк. держ. інженерної акад., Таврійськ. націон. ун-ту (м. Сімферополь), Львівськ. нац. ун-ту, Миколаївськ. держ. ун-ту,

Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-ту, Херсонськ. аграрн. ун-ту, Сумського держ. ун-ту, Одеськ. націон. ун-ту, НТУУ «КПІ», Київськ. нац. авіаційн. ун-ту, Харк. нац. ун-ту, Націон. ун-т. кораблебудув. (м. Миколаїв), Терноп. нац. ун-ту та ін.

Участь у Консорціумах:

Б-ки Київського, Одеського, Львівського, Харківського, Хмельницького, Таврійського нац. ун-тів (м. Сімферополь), Нац. ун-ту «КМА», Сев. НТУ, Запоріжськ. нац. техн. ун-ту та ін. є членами українського бібліотечного консорціуму «Інформаціо-Консорціум», що надає знижки на передплату БД EBSCO PUBLISHING. Читачі мають доступ до повнотекстових і реферативних науково-технічних, економічних та довідкових баз даних фірми в режимі on-line.

Бібліотеки Харківських нац. ун-ту, Нац. аграрного ун-ту, Нац. фармацевт. ун-ту, Нац. ун-ту радіоелектроніки, НТУ «ХПІ» упродовж 2011 року за програмою INTAS мали доступ до БД електронних журналів видавництва Springer, Kluwer, Blackwell Science Publication та БД Zentralblatt Mathematic, а також можливість електронної доставки документів з фонду Національної технічної бібліотеки Німеччини.

У 2006 році бібліотеки Київського, Одеського, Хмельницького нац. ун-тів, Запорізького нац. техн. ун-ту та ін. придбали доступ до електронної бібліотеки дисертацій (з усіх галузей знань) Російської держ. бібліотеки.

З 2004 року Міжнародним Валютним Фондом та Науковою бібліотекою Київського нац. ун-ту підписано договір про створення Depository Library, який передбачає безкоштовне отримання нових друкованих публікацій, періодичних видань, статистичних публікацій, відео, компакт-дисків МВФ. За 2011 р. отримано 239 документів.

У рамках співпраці з корпорацією «Tiborder» бібліотеки Харк. нац. аграрного ун-ту, Харк. нац. ун-ту, НТУУ «ХПІ» мали онлайновий доступ до зарубіжних БД, також у рамках проекту отримували безкоштовні е-копії статей із журналів.